

<https://doi.org/10.53656/phil2024-01-06>

Philosophy of Art and Rhetoric
Философия на изкуството и реторика

ПРОМЕНЕНИЙТ СТАТУТ НА РАЦИОНАЛНОСТТА В ПОЛЕТО НА НОВАТА РЕТОРИКА

**Рационалната аргументация
на Хаим Перелман – Люси Олбрехтс-Титека
и на Стивън Тулмин**

Доц. д-р Нели Стефанова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията цели да проследи промените в статута на *рационалността* в полето на Новата реторика – най-влиятелното направление в съвременната теория на аргументацията, обособено през 60-те години на XX век, с научните разработки на Х. Перелман – Л. Олбрехтс-Титека и на С. Тулмин. Поддържа се виждането, че практиките на съвременния публичен дискурс намират най-логично и обхватно теоретично обяснение в ученията на Новата реторика, които променят традиционния статут на рационалността, трансформирайки я в *логика на практическата философия*. Новостите са изведени чрез проследяване на динамиката в разбиранията за основните категории – доказателство, аргументация, валидност на аргументите, оценъчни критерии, аргументи, факти, предположения, ценности, съгласие. Перелмановият модел рационална аргументация очертава прехода от *логическата* към *комуникативната рационалност*, която отчита ролята на факторите *контекстуалност* и *функционалност*; утвърждава валидността на една *комуникативна разумност*, в която механизмите на мисленето се синхронизират с процесите на езика; въвежда *практическото разсъждение*, което функционира като стратегическо взаимодействие между логическото мислене, въображението и езика.

Ключови думи: нова реторика; теория на аргументацията; Х. Перелман – Л. Олбрехтс-Титека; С. Тулмин; рационалност; контекстуалност

1. Идеята за рационалност в контекста на разграничението формална – неформална логика

Когато говорим за реторика и теория на аргументацията, традиционно търсим корените на *рационалността*, разбираана като способност за разумно мислене и оценяване истинността на твърденията и валидност-

та на аргументите, в строгия *Платонов рационализъм*, който подлага на яростна критика битуващото по негово време софистично схващане за реториката. Възхвалявайки диалектиката и търсейки истината в спора, Платон порицава реториката заради нейния утилитарен и изменчив характер – освободената от предразсъдъци аргументативна ловкост, целенасоченото внимание към мнението на аудиторията, стремежа за използване на въздействащи изразни средства.

Зародишът на промяната в статута на *рационалността* е посят в Аристотеловата парадигма за реториката. За разлика от своя учител, Аристотел утвърждава положителната социална функция на реториката и нейното междинно място сред сложния език на аподиктиката и субективния характер на разговорната реч. Без да пренебрегва психагогията (воденето на душите чрез слово) и теорията за фигурите на речта, Аристотеловата теория се опира на една доктрина за доказване на вероятното. Тя утвърждава, че дори при отсъствието на научни възгледи би могло да се достигне до обосновани заключения посредством силогическата дедукция – *ентимемата*, или посредством логическата индукция – *примера*, които изхождат от потвърдени предпоставки – *доказателства*, или от общо установени положения, а също и от предпоставки, обосновани чрез улики или правдоподобни хипотези. Трите основни направления на античната реторика – теорията на аргументацията, умението за спечелване на аудиторията и техниките за повишаване експресивността на речта, получават равностойно внимание и представяне в учението на древния философ. Доказателствената теория на Стагирит притежава системен характер и оказва решаващо влияние върху последващото развитие на познанието и цялостния облик на западната философска мисъл.

Аристотеловото схващане за реториката претърпява временен запад вследствие противоречията между философските школи на стоиците и епикурейците, противопоставящи космологичния мироглед и божествения принцип на материалистичната и безбожническа отдаденост на удоволствието. В Древен Рим Аристотеловото учение е възобновено от Цицерон и Квинтилиан, а в християнския период е продължено от Августин и Боеций. Аристотеловите възгледи за реториката изграждат основата и на Ренесансовия хуманизъм, въплътен в творчеството на Пико дела Мирандола, Лоренцо Вала и Джанбатиста Вико.

Съществуващото днес неравенство между идеите за *рационалност* и *разумност* израства от семена, засети още през XVII век. Хуманистите разглеждат аргументите като персонални или социални несъгласия, в чието разрешаване реториката играе роля, докато математически настроените философи на природата (представителите на точните науки) ги интерпретират като формални изводи, които реториката би могла само да

изопачи (Toulmin 2002, p. 56). Философът от XVII век, който най-добре онагледява отношенията между *разума* и *реториката* и техните вътрешни напрежения, е Томас Хобс. В *Левиатан* Хобс отстъпва от предишната си критика към реториката и я преквалифицира като проследяваща „последниците от речта“ заедно с логиката. Утвърждава, че етиката, логиката, гражданската философия и реториката възникват от съзерцанието на човека и неговите способности (Ibid, p. 232).

През последните няколко века реториката често е била обект на критики и негативни конотации. Враждебното отношение, което показват много философи, подхранва погрешното ѝ определяне като „нечестно убеждаване“ в противовес на логиката. Това противопоставяне между логиката и реториката се превръща в най-яръкия израз на идейната битка между *рационалността* и *разумността*.

През втората половина на XX век се появява цяла поредица от научни изследвания, които съдържат критика към *рационалността* и показват променящите се критерии за *рационалност* с развитието на науката. Такива са: *Идеята за социална наука* на П. Уйнч (1958), *Структурата на научните революции* на Т. Кун (1961), *Рационалност и релативизъм* на М. Холис и С. Лукас (1982), *Постмодерната ситуация* на Ж. Лиотар (1984) и др. Тези произведения променят статуквото на *рационалността* в полето на хуманитарното познание.

Друг автор, С. Тулмин, търси отговор на въпроса до каква степен логиката и реториката – интелектуалното и ситуативното – са неделими в практиката. Изследва контраста и връзките между логическия анализ и реторичната сила, между формалните аргументи и съдържателната аргументация. Според Тулмин математическите силогизми на Аристотеловата логика невинаги са приложими към реалния свят. Формалната логика трудно може да се приложи във всекидневното общуване, защото човешкият живот не се поддава на абстрактни обобщения. За Тулмин предизвикателството да се изправи срещу валидността на формалната логика, е огромно. Възгледите му са критикувани от много философи, следват обвинения в релативизъм, заблуждение, агностицизъм, П. Александър дори определя *Употребите на аргумента* като „антилогична“ книга. Всъщност Тулмин не разглежда реториката и логиката като противоположни. Според него реториката поставя логическия анализ на аргументите в по-широката рамка на аргументацията. „Логиката и реториката са не толкова съперници, които предлагат конкуриращи се предписания за преценяване на достойнствата или недостатъците на нашето разсъждение, колкото източници на допълващи се съображения“ (Toulmin 2002, p. 47). Авторът утвърждава, че съществуват начини на разсъждение, които не се покриват с логическата валидност, но се из-

ползват във всекидневния живот. Тулмин избира да следва „един среден път“, който го връща към идеята за *разумността*, защото именно тя „позволява плуване в спокойни води“ (Ibid, p. 20). Утвърждава нуждата от възстановяване на равновесието между Теорията и Практиката, Логиката и Реториката, Рационалността и Разумността (Ibid, p. 28). Привлечен от „въпросите на практическата мъдрост“, Тулмин предвещава, че в бъдеще рационалните изисквания на научния технологизъм ще бъдат балансирани с внимание към изискванията на човешката ситуация, в която интелектуалните и практическите умения могат да бъдат използвани разумно“ (Ibid, p. 14).

Именно тези схващания провокират раждането през 60-те години на XX век на най-влиятелното направление в съвременната теория на аргументацията – *Нова реторика*, представена като логика на предпочитаното и логика на ценностните съждения, като стандарт за разумност, съобразен с контекста. Тези допълващи аспекти на *Новата реторика* реабилитират и обогатяват първородната наука за красивата и убедителна реч и я издигат до ранга на познание с фундаментален характер. Ако реториката от Аристотеловия период е концентрирана основно върху устната реч и завладяването на душите в контекста на една първична оралност, то съвременните изследователи насочват своя интерес към аргументативната стойност на речта в широк смисъл, предвид наличието на различни комуникативни средства. Модерната реторика надхвърля границите на философското познание и се простира във всички сфери на публичността, тя включва не само богат репертоар от средства за орнаментиране на словото, но и цяла съвкупност от образци за композиция на речта, система от модели на аргументация и похвати за убеждаване.

Принципното разграничение между формалната и неформалната логика стои в основата на разделението между Аристотеловата *теория на доказателството* и съвременната *теория на аргументацията*. Дивергенцията формална – неформална логика, която инспирира появата на *Новата реторика*, и непригодността на традиционната доказателствена теория към анализ на практиките от реалността са основни теми в западната философия през XX век. Ако приемем, че това е *новото* в реториката на XX век, то същото положение допринася за отчитане на фактора *контекстуалност*. В практиките на публичния дискурс техниките на убеждаването, съобразени с факторите на контекста, вземат превес над формалните методи на доказване.

2. Рационалността в полето на Новата реторика – обособяване на нови теории и модели рационална аргументация

Новата реторика е водещо направление в съвременната теория на

аргументацията, което се обособява през 60-те години на XX век с появата на два фундаментални трактата – *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique* (1958) на Х. Перелман и Л. Олбрехтс-Титека и *The Uses of Argument* (1958) на С. Тулмин. Двете произведения¹ открито се противопоставят на традиционната формалнологическа теория на доказателството и критикуват Декартовата концепция за рационализъм, която търси истината и достоверността извън времето и пространството. Новите теории демонстрират, че формалната логика не е приложима към реалностите от всекидневния живот. Трудовете добиват капитален характер и както самият Тулмин посочва, „променят статуквото на рационалността в хуманитарното знание“ (Aleksandrova 2006, p. 118), допринасят за победата на *разума* над *рационалността* и трасират един нов път, по който днес в единство вървят логика и реторика, теория и практика. Тулмин утвърждава: „Отсега нататък перманентната валидност трябва да бъде сложена настрана като илюзорна, а нашата идея за *рационалността* трябва да бъде свързана със специфични функции на човешкия разум. За студентите по реторика и аргументация този скептицизъм към твърдението, че рационалността има перманентна валидност, е една баналност. В противоположност на това за философите, които търсят формални доказателства, този скептицизъм е катастрофален. Лично за мен крайният резултат от четиридесет години философска критика е една нова визия за, тъй да се каже, *реториката на философията*“ (Toulmin 2002, pp. 26 – 27).

Принципните различия между традиционната формалнологическа теория и концепциите на Перелман – Титека и на Тулмин можем да сведем до следните положения:

- възприемат като обект на изследване не абстрактните формалнологически аргументи, а аргументите, които се срещат ежедневно в обществения и политическия дискурс;

- оспорват схващането, че дедуктивното умозаключение е единствената валидна форма на рационалност, и утвърждават съществуването на други рационални форми на мислене;

- заменят понятието *валидност на аргументацията* с понятието *убеждаваща ефективност (способност) на речта*;

- отчитат влиянието на *контекста*.

Теориите на Перелман – Титека и на Тулмин не приемат дедукцията като философски и нормативен идеал и подлагат на дискусия оценъчния инструментариум на формалната логика. За първия автор *новата* реторическа теория е допълнение на формалната логика, а вторият изисква радикална реорганизация на логиката, която да я приближи към практиката и критичната оценка на аргументите от всекидневния дискурс. За

Тулмин промяната се свежда до модификация на научното поле, за него отправна точка не е философският идеал, а оценъчната практика. Той предлага традиционното изучаване на логическите умозаклучения да бъде заменено със сравнително изследване на аргументите, приложими в различните професионални сфери.

Новата реторика на Перелман – Титека (1958) полага основите на една нова теория на аргументацията, която предлага широк репертоар от структурирани, класифицирани и съпоставени помежду си аргументи. Основната цел на трактата е да открие нови неформални форми на *рационалност*. Тази цел е реализирана чрез изграждане на обща рамка, обхващаща всичките неформални форми на разсъждение, и чрез задълбочен анализ и класификация на аргументите от ежедневиения дискурс. В теорията на Перелман *аргументацията* като процес не е еквивалент на логическото *доказателство*. Между тях съществува фундаментална разлика. *Доказателството* е разсъждение, чрез което с логически средства се обосновава истинността на дадено твърдение (теза); отличава се от другите средства за убеждаване по своя категоричен характер; класическата логика борави с директни (преки) и косвени доказателства (Tabakov 2012, р. 89). *Аргументацията*, по дефиниция на Перелман, е „изучаването на дискурсивните техники, които отвеждат или повишават привързаността на съзнанието на аудиторията към аргументите, предложени в подкрепа на дадена теза“ (Perelman – Tuteca 2001, р. 15). Ако *доказателството* позволява да достигнем до дадено заключение посредством рационален процес, като изходим от предпоставките, то *аргументацията* цели да произведе съгласие по отношение на някакво твърдение, което не е универсално прието. *Доказателството* е обективен процес, а *аргументацията*, по думите на автора, е субективна и контекстуално детерминирана. Видно е, че Перелмановото разбиране за *аргументация* съвпада с понятието за *реторическа аргументация*. Въпросът отвежда до традиционното разграничаване на формалнологическо и реторическото доказателство. Логическото доказва истинността на тезата с логически процедури, докато реторическото обосновава издигнатия тезис и убеждава слушателя. При логическото неотстранимостта на истината (тя няма очевиден характер, подлежи на извеждане) се потвърждава в хода на демонстрацията; при реторическото логиката се допълва от средствата на реториката, а първостепенно значение имат адаптивността на доказателството, неговата уместност и ефективност пред конкретната аудитория.

Централна категория в концепцията на Тулмин е *рационалността*. Авторът разграничава идеята за *рационалността*, като израз на необходимостта и сигурността, от по-практическата и допълваща я идея за *разумността*, или възможността да се живее както и в предмодерните време-

на, без абсолютни необходимости и несъмнени факти (Toulmin 2002, p. 13). Според него „Контрастът между *разумността* на наративите и *рационалността* на формалните доказателства, между автобиографията и геометрията е контраст между „здравината“ на съдържателната аргументация, която има масата и силата, необходими, за да предадат на наблюдателя дадено убеждение, и „валидността“ на формалните аргументи, чиито заключения са детерминирани от началните точки, от които те са дедуцирани“ (Ibid, p. 33). Разумността според Тулмин съчетава интелектуалната сила на съдържанието с умереността на начина на аргументиране. „Рационалността върви ръка за ръка с тясното фокусиране върху въпросите на съдържанието, Разумността – с чувството за дузината начини, по които ситуацията може да видоизмени както съдържанието, така и стила на аргументите“ (Ibid, p. 40). Идеите на англо-американския учен внасят съществен принос към съвременната реторика – благодарение на него реториците прекращават границите на формалната логика и осъзнават по-добре комплексната природа на човешката рационалност и език. По думите на Д. Александрова, този учен „помиррява логиката и реториката“ (Aleksandrova 2006, p. 131).

Прави впечатление, че цялата Тулминова теория е основана на *функционалния критерий*, той присъства на всички равнища – видове аргументи, фази в развитие на аргумента, структура на аргумента (микро-скопска и макро-скопска), роля на съждението в рамките на аргумента и пр. В съответствие с функционалния критерий всяко отделно съждение може да изпълнява функции на: *C (claim)* – *твърдение, избор* (теза), *D (data)* – *данни*, доставящи основание за това заключение, *W (warrant)* – *гаранция*, оторизираща прехода от данните към заключението, *B (backing)* – *подкрепа* на гаранцията от наличните данни, *Q (qualifier)* – *модално определение*, изразяващо силата, с която данните потвърждават заключението, *R (rebuttal)* – *опровержение*, особените условия, при които извеждането на заключението от данните е невалидно.

Тулмин определя процеса на аргументация като „пътешествие от данните през гаранцията към твърдението, което се задължава да обоснове избора – защо избирам да мина точно по този път“ (по Aleksandrova 2006, p. 137). Особена ролята в модела изпълнява *гаранцията*. Приемането на гаранцията от страна на аудиторията има решаващо значение, защото, ако същата бъде отхвърлена, аргументацията ще рухне. „Конструирането на аргумента предполага отчитане кое адресираната аудитория би приела за гаранция, би допълнила в съзнанието си без необходимост от изрично заявяване или допълнително доказване“ (Petrova 2021, p. 306). В *Употребите на аргумента* (1958) Тулмин показва цялата „физиологическа сложност“ на аргументативния процес (Toulmin 1975, p. 5).

3. Статутът на аргументите, фактите, предположенията и ценностите

Една от най-съществените разлики между формалната и неформалната логика, от която произтича и разширеното разбиране за *рационалността*, можем да търсим в трактовката на *аргументите*. Изследвайки генезиса на идеите, следва да кажем, че *аргументът* е понятие с Аристотелови корени, което стои в основата на дивергенцията формална – неформална логика. По думите на Г. Петрински, „Формулирайки идеята за ентимемата (реторическия силогизъм), Стагирит въвежда за пръв път в историята на човешката мисъл понятието за „аргумент“, отделяйки го от формалнологическото доказателство“ (Petrinski 2014, p. 200). На този ранен етап влиянието на Аристотеловата теория върху аргументацията е съвсем условно и се свежда основно до употреба на отделни термини. В по-късния, римски етап от развитието на класическата реторика в конкуренция съжителстват моделите на тричастния и петчастния аргумент. Най-видният ѝ представител – Цицерон, утвърждава понятието за *рационацията* като аргумент, близък до Аристотеловия силогизъм, но съставен от пет интегрални части: голяма предпоставка (*propositio*), потвърждение на тезата (*approbatio*), малка предпоставка (*assumptio*), потвърждение на малката предпоставка (*assumptionis approbatio*) и заключение (*complexio*) (Petrinski 2014, p. 218). Друг представител на каноничната реторика – анонимният автор на *Реторика към Хериний*, въвежда в петте части и *украсата* на аргументацията, постигната със средствата на реторическия стил. Според Г. Петрински този петчастен аргумент „представлява не просто дедуктивно заключение, а цялостна форма на умозаклучение, при което се използват много индуктивни и традуктивни средства (примери и сравнения) (Ibid, pp. 218 – 219).

За съвременната формална логика аргументът е твърдение или съвкупност от логически свързани твърдения, възприети независимо от контекста, използвани като предпоставка за извод на определено съждение (теза, заключение). Заключение е логическо следствие от аргументите. За да бъде призната тезата за вярна, аргументите трябва да бъдат истинни, а умозаклученията – основани на логиката. Реторическото разбиране за аргумента е значително по-широко – комплекс от твърдения и умозаклучения, с които се обяснява необходимото съждение (теория). По-важни за реториката са аргументите, които имат силата да убеждават (*ad hominem*, *ad hoc*, *ad verecundiam*, *ad publice* и др.) (по Tabakov 2012, p. 37). *Реторическите аргументи* са част от определен социален дискурс и се извяват като ролеви участници в конкретен фон от значения, ценности и йерархии. Доминираща е тяхната диалектическа природа, която се изразява в поемане на роли и взаимно изхождане от твърденията на събеседника.

Аргументът е централно понятие в теорията на Перелман. Представен е като верига от твърдения, връзките между които са подложени на оценка, съобразно контекста – оратор, реторическа ситуация, цел, мотиви. За Перелман аргументът е макропонятие, символизиращо цялостно речта на говорещата личност. Най-обширната част от трактата е посветена на анализа на изолираните аргументи и прилаганите аргументативни техники. Да опишем детайлно класификацията, предложена от белгийския автор, е технически невъзможно, ще се ограничим с обобщението, че Перелмановите аргументи са обособени в три групи: *квазилогични; аргументи, основани на структурата на реалността; и връзки, на които се основава структурата на реалността* (Perelman – Tyteca 2001, pp. 197 – 427).

За Тулмин дефиницията на *аргумента* е подчертано функционална: „обосновката на конкретно твърдение чрез доставянето на данни и факти, които го подкрепят по явен и достатъчен начин“ (by Eemeren et al. 1996, pp. 139 – 141). Авторът разграничава два основни вида аргументи: *субстанциални* (реторически, практически) и *аналитични* (логически, теоретически). *Субстанциалните аргументи* изграждат ежедневните публични комуникативни практики, а *аналитичните* изграждат абстрактните теоретични модели и използват неизменчиви универсални принципи. *Практическият аргумент* Тулмин сравнява с реторическия силוגизъм на Аристотел. Този вид аргументи авторът определя като *вероятни*, доколкото зависят от приведения пример (индукцията) и могат да бъдат адаптирани към конкретния реторически контекст. Критическият анализ на Тулмин обаче разкрива непригодността на *теоретическият аргумент* за оценяване на *практическият*. Авторът посочва характеристики, които са *общовалидни* за всички аргументи (field-independent), и други, *обособени* според специфичното приложно поле (field dependent) (Ibid, pp. 135 – 138).

Освен аргументи като средства за аргументация се използват още *факти, предположения и ценности*. Перелман твърди, че сами по себе си фактите „не говорят“. Фактът добива своята номинална стойност в момента, в който публиката го идентифицира като такъв. Затова присъединяването на аудиторията към даден факт не изисква обосновката на оратора: „От аргументативна гледна точка, имаме налице факт единствено ако по отношение на същия е установено универсално, а не спорно съгласие“ (Perelman – Tyteca 2001, p.71). Следователно фактите имат привилегирована позиция в обхвата на аргументативната процедура. Редица сфери на публичната комуникация, като политическия дискурс например, показват, че тази привилегия е твърде крехка и би могла да рухне неочаквано, тъй като манипулативните похвати, които политиките

често прилагат, са именно оспорването и дискредитацията на представените от опонента факти. Поставянето под съмнение на дадено твърдение означава същото да загуби статута си на факт. Това автоматично лишава оратора от възможността да използва въпросното твърдение като факт, освен ако не се заеме да доказва, че онова, което му се противопоставя, е погрешно. Такова доказване на оспорен факт става задължително тогава, когато фактът е от решаващо значение за аргументацията, когато ораторът знае или допуска, че фактът ще бъде атакуван поради интереса на другата страна да го игнорира. Изобилие на подобни казуси предлага съдебната аргументация.

За разлика от фактите, съгласието по отношение на *предположенията* не е максимално, а подлежи на усилване в хода на аргументацията. В етапа на подготовката ораторът решава дали да установи и впоследствие да докаже конкретни предположения, или да подсили онези, които вече съществуват в умовете на аудиторията. По този въпрос позицията на Перелман не се разграничава от класическото Аристотелово виждане: „във всеки случай предположенията са свързани с това, което е прието за нормално и правдоподобно... за всяка категория поведение съществува една линия, която се приема за нормална и която може да служи като база на разсъжденията“ (Perelman – Tytca 2001, p. 75). В отделни случаи *предположението* може да бъде третирано като равностойно на действителен факт поне до момента, в който не бъде поставено на дискусия. Перелман казва: „Може да се разсъждава над предполагаемите факти по същия начин, както и за установените факти“ (Ibid, p. 78) – разбира се, само в конкретни случаи.

Докато фактите и предположенията оперират в сферата на реалното, то *ценностите* и *йерархиите* се отнасят към сферата на предпочитаното. Изследвайки механизмите за повлияване на аудиторията, Д. Петрова отбелязва, че хората често се позовават на ценности – универсални или конкретни, за да обяснят пред другите хора предпочитанието си към дадено решение (Petrova 2021, pp. 302 – 303). Доказването на твърдения за ценности обаче е трудно начинание поради субективната оценка на другата страна, която би могла да ги приеме като неубедителни доводи (Ibid, p. 308). Ето защо ценностите не могат да разчитат на универсално съгласие, а постигат споделено съгласие в условията на *особената аудитория*, обособена във връзка с конкретен повод и пряко обвързана с компонентите на реторическата ситуация (Aleksandrova 2006, p. 101).

4. Убеждаваща ефективност и контекстуалност

Наред с описателния елемент всяка теория на аргументацията притежава и нормативен компонент, определящ критериите за оценка на аргу-

ментите. Теоретиците на *Новата реторика* споделят мнението, че критерият *дедуктивна валидност*, който възприема формалната логика, е недостатъчно адекватен и приложим в сферата на хуманитарните науки и публичната комуникация. Интересът на двете теории е насочен главно към описанието и класификацията на *добрите аргументи* от ежедневните дискурсивни практики и в по-малка степен към търсене на някакъв обективен критерий за оценка, който да е универсално приложим към всеки аргумент.

Перелман предупреждава, че оценъчният процес както на цялата аргументация, така и на изолирания аргумент е твърде субективен. Според него аргументът трябва да бъде оценяван на база *убеждаващата ефективност* – *способността му да убеди* аудиторията. За разлика от *дедуктивната валидност* обаче *убеждаващата ефективност* на аргумента няма абсолютна стойност, тя е функция на универсалната аудитория, към която ораторът се обръща. Аудиторията има пряка връзка с критериите за оценка. Именно аудиторията и подходът към нея стоят във фокуса на съвременното реторическо въздействие. Успехът на всяка една аргументация зависи от контекста и адекватния подход към слушателите, защото „ефективността на аргументацията е обвързана с идеята за аудиторията – тя не се случва във вакуум, не е успешна винаги и по принцип, а спрямо аудиторията си“ (Petrova 2021, p. 298).

Тулмин ясно разграничава *формалната валидност* на аргумента от *силата* на аргумента по същество. *Силата* е равнозначна на убеждаващата стойност на твърденията, а *критериите* определят нормативните изисквания към тях. В Тулминовото разбиране оценката на аргумента е сбор от *сила* и *нормативни критерии* (Emeren et al. 1996, pp. 139 – 149). „Силата или слабостта на даден аргумент предполага неговата разбираемост: тя по никой начин не гарантира неговата формална последователност или строгост... светът на формалната валидност, смислеността и последователността слабо съвпада с този на доводите, свидетелствата и убедителността по същество, и изказванията, които издигаме като „логически основания“ за нашите заключения, са само абстрактният скелет на „разсъждението“, което може (или не), тук и сега, да успее да убеди публиката (Toulmin 2002, p. 47). При Тулмин функционалният критерий се съчетава с идеята за контекста. Авторът използва думите „ситуация“ и „ситуационен“ вместо по-познатите термини „контекст“ и „контекстуален“ (Toulmin 2002, p. 30). „Валидността на едно съждение, изпълнено в дадено изказване, може да бъде разбрана само с оглед на ситуацията, в която това изказване се прави. Това още веднъж е действие *pros ton kairon*: обстоятелствата на изказването определят значението му повече от собствената му форма“ (Toulmin 2002, p. 231). За да се определи ефек-

тивността на *гаранцията* (отвеждаща от данните към заключението), трябва да се познава достатъчно добре специфичното дисциплинарно поле. Както се вижда, основна разлика между формалнологическите аргументи и аргументите на *Новата реторика* е, че първите са *деконтекстуализирани*, а вторите са *силно контекстуализирани*.

Зародишът на функционалната и контекстуалната логика, който виждаме при Перелман и Тулмин, са идеи с Аристотелови корени. Стагирит пръв говори за разликата между *episteme* – интелектуалното теоретично знание; *techne* – практикуването на изкуство и техника; и *phronesis* – умението да се накара техниката да работи в конкретните случаи на действителността. Така сам Аристотел полага основите на идеята за *реторическия контекст* и вземането на решение *pros ton kairon* – така, както случаят изисква. След Стагирит каноничната реторика разработва *теорията за обстоятелствата*, която е в тясна връзка с аргументацията. Основна категория в нея са общите места (*loci communes*), описващи обстоятелствата на реторическата ситуация. По-късно Цицерон говори за два типа обстоятелства – *свързани с личността* и *свързани с действието*, а те допълнително се подразделят на конкретни топоси за извеждане на аргументи. Впоследствие Квинтилиан допълва системата от топоси с т.нар. *сравнителни аргументи* (*adposita*) (Petrinski 2014, pp. 221 – 222). Друг представител на реторическия Канон, псевдо-Хермоген, представя процеса на аргументация като комбинация от дедуктивни умозаклучения (*probation rationis*) и индуктивни умозаклучения (*exornatio*), при което основните аргументи – *епихейремите*, са изведени от пет вида обстоятелства: мястото, времето, начина, личността и действието (Ibid, p. 226). Тези факти илюстрират аргументативната функция на обстоятелствата и могат да се разглеждат като ранна форма на *контекстуална логика*. Всичко това дава основание на Д. Александрова да подчертае, че теориите на Перелман и Тулмин „все пак трябва да бъдат разглеждани като *допълнение към*, а не като *замяна* на традиционната логика“ (Aleksandrova 2006, pp. 143 – 144).

5. Приложна стойност на представените модели рационална аргументация

Перелмановата теория на аргументацията се утвърждава като особено ефективна при анализа на съвременния публичен и политически дискурс, докато Тулминовият модел рационална аргументация намира успешно приложение в съдебната практика. Високата практическа стойност на двата модела се дължи на техния гъвкав контекстуален и функционален характер, който умело се адаптира към полето на вероятното.

Особено благоприятен терен за приложение на описаните модели

аргументация предлагат съвременните социални мрежи, добили статут на нови медии. „Утвърдили се като платформи за ежедневна комуникация, социалните медии се превръщат все повече в предпочитана среда за промотиране на бизнес идеи и за разпространение на политически тези“ (Balova-Tzvetkova 2022, p. 122). Спецификите на такъв модел *виртуална аргументация*, в духа на Новата реторика, се изразяват в синхронизиране на контекстуалния принцип на аргументацията с взаимодействието, протичащо едновременно между двама или повече хора.

Идеите на Перелман – Титека и на Тулмин оказват влияние върху редица хуманитарни области и особено силно върху изследователите на реториката. Възгледите им стават ключови за развитието на *философската реторика* на XX век и допринасят за епистемологичната промяна от формалната логика към неформалната, приложна и реторическа логика.

6. Изводи

Убеждаващата комуникация, каквато я виждаме в практиките на съвременния публичен дискурс, намира подходяща теоретична обосновка в учението *Нова реторика*, утвърдило се като най-влиятелно направление в съвременната теория на аргументацията. Научните построения на Перелман – Титека и на Тулмин свидетелстват за известно завръщане към идеята за *разумността* и показват *рационалността* като претворена в логика на *практическата философия*. Новите положения при нея са следните.

1. Формалнологическият критерий *дедуктивна валидност* е изместен от критерия *убеждаваща ефективност*. Това превръща категориите *контекстуалност* и *функционалност* в централни фактори на съвременната аргументативна теория.

2. Критериите за оценка в теорията на Перелман – Титека са изключително *контекстуални*, докато в модела на Тулмин те са строго *функционални*.

3. Промененият статут на *рационалността* в Новата реторика може да бъде разглеждан като преход от *логическата* към *комуникативната рационалност*. Това означава преминаване от логическите закони, осигуряващи валидни умозакljučения, към мисловните модели, приложими в съвместния живот, към езика като социален посредник и универсално средство за постигане на съгласие.

Рационалната аргументация, разработена от Новата реторика, се явява израз на едно практическо разсъждение, което няма претенциите да бъде аподиктично, а просто разумно. В съвременния публичен дискурс тази рационална аргументация се проявява като стратегическо взаимо-

действие, в което логическото мислене и въображението се синхронизират и допълват с изворните механизми на езика.

БЕЛЕЖКИ

1. Анализираните в статията теории на Х. Перелман – Л. Олбрехтс – Титека се приемат за основни. Други по-влиятелни учения в съвременната теория на аргументацията са: амстердамската школа по *Прагма-Диалектика* на Ф. ван Емерен и Р. Гротендорст; учението за *Неформалната логика*, развито от Д. Уолтън, Д. Уудс, Р. Джонсън, А. Блеър и др.; *Новата диалектика* на Е. Крабе и Е. Барт; учението на френските структуралисти около Р. Барт и *Визуалната семиотика* на белгийската Група μ ; *Теорията на аргументативната граматика* на В. Ло Кашо и др.

ЛИТЕРАТУРА

- АРИСТОТЕЛ. 1993/1986. *Реторика*. А. Ничев – превод. София: Софи – Р.
- АЛЕКСАНДРОВА, Д., 2006. *Метаморфози на реториката през XX век*, София: УИ „Св. Климент Охридски“ ISBN 9540723167.
- БАЛОВА-ЦВЕТКОВА, С., 2022. Техники и инструменти за убеждаване в онлайновата комуникация. *Политически хоризонти* [online]. №. 1, с. 122 – 160. ISSN:2534 – 966X, https://drive.google.com/file/d/1eqgnC6oGGqD0_TE63c1tFi8FK_FUxC50/view.
- КВИНТИЛИАН, М.Ф., 1999. *Обучението на оратора*. М. Порталски – превод. София: Софи-Р. ISBN 9546380644.
- ПЕТРИНСКИ, Г. 2014. *Късноантична и византийска канонична реторика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 9789540738161.
- ПЕТРОВА, Д. 2021. *Аудиторията – анализ и реторическо въздействие*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 9789540752785.
- ПЛАТОН. 1982. Федър, Във: *Диалози*. Т.2, СОФИЯ: Наука и изкуство.
- ТАБАКОВ, М. (съст.). 2012. *Енциклопедичен речник по логика и семантика*. София: Звезди. ISBN: 978-954-8697-49-1
- ТУЛМИН, С. 2002. *Завръщане към разума*. М. Русков – превод. София: Критика и хуманизъм. ISBN 954-587-082-6.

REFERENCES

- ALEKSANDROVA, D., 2006. *Metamorfosi na retorikata prez XX vek*, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridsky” [in Bulgarian]. ISBN 9540723167.

- ARISTOTEL. 1993/1986. *Retorica*. A. Nichev (translation) Sofia: Sofi – R. [in Bulgarian].
- BALOVA-TSVETKOVA, S., 2022. Tehniki i instrumenti za ubezhdavane v online
- ECO, U., et al., 1987. Il messaggio persuasivo [premesse]. In: U. ECO & P. ROSSI, at all. (a cura). *Le ragioni della retorica*, p. 15. Modena: Mucchi editore. ISBN/EAN 88-7000-102-4.
- ECO, U. et al., 1987. Il messaggio persuasivo [premesse]. In: U. ECO & P. ROSSI, at all. (a cura). *Le ragioni della retorica*, p. 15. Modena: Mucchi editore [in Italian]. ISBN/EAN 88-7000-102-4.
- EEMEREN, F.V.; GROTEENDORST, R.; & HENKEMANS, F.S., 1996. *Fundamentals of Argumentation Theory: A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. [Transferred to Digital Printing 2009 by Routledge]
- EEMEREN, F.V.; GROTEENDORST, R.; & HENKEMANS, F.S., 1996. *Fundamentals of Argumentation Theory: A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. [Transferred to Digital Printing 2009 by Routledge]
- komunikaziata. *Politicheski horozonti* [online]. Vol. 1, pp. 122 – 160 [in Bulgarian]. ISSN:2534966X, https://drive.google.com/file/d/1eqgnC6oGGqD0_TE63c1tFi8FK_FUxC50/view.
- KVINTILIAN. M. F., 1999. *Obuchenieto na oratora*. M. Portalski (translation). Sofia: Sofi-R [in Bulgarian]. ISBN 9546380644.
- PERELMAN, C. & L. OLBRECHTS-TYTECA, 2001. *Trattato dell'argomentazione, La Nuova retorica*. Torino: Piccola Biblioteca Einaudi. ISBN 9788806159320 [trad. it. *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1958].
- PERELMAN, C. & L. OLBRECHTS-TYTECA, 2001. *Trattato dell'argomentazione, La Nuova retorica*. Torino: Piccola Biblioteca Einaudi [in Italian]. ISBN 9788806159320 [translation in Italian – *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1958].
- PETRINSKI, G. 2014. *Kusnoantichna i vizantiiska kanonichna rhetorica*. Sofia: UI “St. Kliment Ohridski” [in Bulgarian]. ISBN 9789540738161.
- PETROVA, D. 2021. Auditoriata – analiz i retorichesko vazdeistvie. Sofia: UI “St. Kliment Ohridski” [in Bulgarian]. ISBN 9789540752785.
- PLATON. 1982. Fedar, In: *Dialozi*. Vol. 2, Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].
- TABAKOV, M. (ed.). 2012. *Enciklopedichen rechnik po logika i semantika*. Sofia: Zvezdi [in Bulgarian]. ISBN: 978-954-8697-49-1
- TOULMIN, S., 1975. *Gli usi dell'argometazione*. Torino: Rosenberg & Sellier.

- TOULMIN, S., 1975. *Gli usi dell'argometazione*. Torino: Rosenberg & Sellier [in Italian]. ISBN 8870110419.
- TOULMIN, S., 2002. *Zavrastane kam razuma*. Sofia: Kritika i xumanizam [in Bulgarian]. ISBN 954-587-082-6.
- TOULMIN, S., 2003. *The Uses of the Argument*. Updated Edition, Cambridge: Cambridge University Press. Online ISBN 9780511840005.
- TOULMIN, S., 2003. *The Uses of the Argument*. Updated Edition, Cambridge: Cambridge University Press. Online ISBN 9780511840005.

THE CHANGING STATUS OF RATIONALITY IN THE FIELD OF THE NEW RHETORIC THE RATIONAL ARGUMENTATION MODELS OF C. PERELMAN – L. OLBRECHTS – TITEKA AND S. TOULMIN

Abstract. The study aims to analyze the changes in the status of rationality in the field of the New Rhetoric – the most influential direction in the modern theory of argumentation, which appeared in the 1960s with the scientific works of C. Perelman – L. Olbrechts – Titeka and S. Toulmin. The thesis presented is that the practices of contemporary public discourse find their most logical and comprehensive theoretical explanation in the teachings of the New Rhetoric, which change the traditional status of rationality and transform it into a logic of practical philosophy. The novelties are ascertained by tracking the dynamics in the understanding of the main categories of argumentation – evidence, argumentation, deductive validity, evaluation criteria, arguments, facts, assumptions, values, consent. Perelman's model of rational argumentation outlines the transition from *logical* to *communicative rationality*, which introduces the factors of *contextuality* and *functionality*; affirms the validity of a *communicative reasonableness* in which the mechanisms of thought are synchronized with the processes of language; introduces *practical reasoning*, which functions as a strategic interaction between logical thinking, imagination, and language.

Keywords: New Rhetoric; theory of argumentation; Chaim Perelman – Lucy Olbrechts –Titeka; Stephen Toulmin; rationality; contextualit

✉ **Dr. Neli Stefanova, Assoc. Prof.**

WoS Researcher ID: AFA-5446-2022

ORCID iD: 0000-0001-6074-9345

Department of Rhetoric, Faculty of Philosophy

Sofia University

1113 Sofia

125, Tzarigradsko Chaussee Blvd.

Block 4, Office 134,

E-mail: ngstefanov@phls.uni-sofia.bg